

THE INFLUENCE OF LIBERALISM ON THE DEVELOPMENT OF WESTERN EUROPE AND THE UNIQUENESS OF THE IDEAS OF NEOLIBERALISM

Mubarak Shodmonqulova

Associate Professor
Gulistan State University
Gulistan, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Utilitarianism, tendency, civil society, free market, feudal, community, workshop, capital, neoliberal, ideology.

Received: 11.02.25

Accepted: 13.02.25

Published: 15.02.25

Abstract: This article reveals the impact of liberalism on the development of Western Europe and the specific characteristics of the ideas of neoliberalism, and provides new conclusions based on the scientifically based opinions of a number of politicians.

LIBERALIZMNING G'ARBIY YEVROPA TARAQQIYOTIGA TA'SIRI VA NEOLIBERALIZM G'OYALARINING O'ZIGA XOSLIGI

Muborak Shodmonqulova

Dotsent
Guliston davlat universiteti
Guliston, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Utilitarizm, tendentsiya, fuqarolik jamiyati, erkin bozor, feodal, jamoa, tsex, kapital, neoliberal, mafkura.

Annotatsiya: Mazkur maqolada liberalizmning g'arbiy Yevropa taraqqiyotiga ta'siri va neoliberalizm g'oyalarining o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan bo'lib, bir qator siyosatchilarning ilmiy asoslangan fikrlari asosida yangi xulosalar berildi.

ВЛИЯНИЕ ЛИБЕРАЛИЗМА НА РАЗВИТИЕ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ И СВОЕОБРАЗИЕ ИДЕЙ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

Мубарак Шодмонкулова

Доцент
Гулистанский государственный университет
Гулистан, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Утилитаризм, тенденция, гражданское общество, **Аннотация:** В статье раскрывается влияние либерализма на развитие Западной

свободный рынок, феодальный, сообщество, мастерская, капитал, неолиберальный, идеология.

Европы и специфика идей неолиберализма, а также приводятся новые выводы, основанные на научно обоснованных мнениях ряда политиков.

Kirish. Mumtoz liberalizm ijtimoiy falsafa, siyosiy fan (polditologiya) va huquqning rivojlanishiga kuchli tasir o'tkazadi. Ta'kidlash kerakki, ijtimoiy falsafa, madaniyat nazariyasi, politologiya va hozirgi zamon huquq falsafasiga oid ko'plab qoidalar ma'lum ma'noda liberal g'oyalar zahirida shakllangan. Shuning uchun ham ijtimoiy-siyosiy va huquqiy hodisalarning liberalizm nuktai nazaridan talqin etilishi va tushuntirilishi ularning mohiyatini to'liqroq ochib beradi, hozirgi zamon jamiyatining hukmron qarashlariga mos keladi. Shu ma'noda, tarix sinovlariga dosh berib, hayotchan va ilg'or ta'limot sifatida namoyon bo'lgan liberal qarashlar tizimi bugungi kunda aksariyat mamlakatlar iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotida ustuvor ahamiyat kasb etayotgani tabiiy.

Liberal qarashlarda asosiy o'rinni kapitalizm va demokratiya nisbati, demokratik boshqaruv shakllarining mohiyati va taqdiri, inson huquq va erkinliklariga oid muammolar egallaydi. Aynan liberallar ularning yuzaga chiqishi va tasdiqlanishiga katta hissa qo'shganligi tufayli bu tabiiy hol xisoblanadi. Ular mafkuraviy va siyosiy plyuralizm tamoyillariga alohida e'tibor qaratadi. Liberallar plyuralistik demokratiya kapitalizmning ijtimoiy-siyosiy tizim sifatida mavjudligi va yashashiga kafolat bo'lishini asoslab berdi. Ular fikricha, erkin iqtisodiyotsiz hech qanday erkin jamiyat bo'lmaydi, chunki, ularning nazarida bozor xo'jaligi va huquqiy davlat bir xil qadriyatlarga asoslanadi. Bu fikr Germaniya liberallarining 1971 yildagi "Frayburg tezislarida" aniq ifodalab berilgan, ya'ni: "...erkinlik mulkchilikka ehtiyoj sezmoqda". Bunda barcha e'tibor uning erkinlik, tenglik va adolatlilik nisbati tugrisidagi masalaga taalluqli jihatiga qaratilgan. Mazkur masala liberallarda boshqa ijtimoiy-siyosiy oqimlarga nisbatan kengroq va chuqurroq ko'rib chiqilgan. Balki, aynan shuning uchun liberallar taklif etayotgan xulosalarda ziddiyatlar, farqlar, nozik jihatlar ko'p bo'lsa kerak.

Tadqiqotning usullari. Liberalizmning inson, uning erkinligi, shaxsiyatining yuksak maqomi, kadr-qimmat va unga xos ajralmas haq-huquqlarga tayangani mazkur g'oyaning keng ma'noda ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy amaliyotga aylanishiga imkon berdi. S.Alekseevning ta'kidlashicha, "Jamiyatdagi har qanday tabiiy organizmga xos bo'lgan ushish, rivojlanish va shakllanish tendentsiyalari ongli mavjudotlar hamjamiyatini xarakterlaydigan eng asosiy element - inson erkinligi orqali amalga oshiriladi. Shundagina shakllanish, o'sish va rivojlanish tendentsiyalari o'z-o'zidan tabiiy tarzda tatbiq etiladi"[1: 303-b]. Bunday tendentsiyalar siyosiy partiyalar va harakatlarda, liberal dunyoqarash sohiblari faoliyatida, ko'plab rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotida yaqqol namoyon bo'ladi.

Bu o'rinda ta'kidlash joizki, shaxs erkinligi falsafasi G'arbiy Evropa tamaddunining gullab-yashnashi va takomili, uning g'oyaviy, siyosiy va huquqiy asosini tashkil etadi. Aynan shuning zahirida "huquqiy davlat" va "fuqarolik jamiyati" tushunchalari, bozor iqtisodiyoti va bozor munosabatlarining zamonaviy ko'rinishlari namoyon bo'ldi, rivojlandi va sayqal topdi. Bugungi kunda liberalizmning erkin bozor, raqobat nafaqat iqtisodiyot, balki ijtimoiy munosabatlardagi raqobat, hurfikrlilik, aralashmaslik, xususiy mulkning

daxlsizligi va boshqa tamoyillarini inkor etadigan odam bo'lmasa kerak. Bir- biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan mazkur tamoyillarning har biri jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy rivojida alohida ahamiyat kasb etadi.

I.I.Kalnoy va I.N.Lopushanskiylar esa "xususiy mulk erkinlashtirilgan, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar rasmiylashtirilgan va ta'minlangan jamiyatni"[1; 2:9-b] fuqarolik jamiyati deb hisoblashadi. A.P.Butenko va A.V.Mironovlar bu haqda shunday deydi: "Fuqarolik jamiyati deganda, bozor va demokratik huquqiy davlatchilik sharoitlarida erkin va teng huquqli shaxslarning davlat belgilamagan o'zaro munosabatlarining xilma-xilligi tushuniladi". Ushbu olimlar tomonidan keltirilgan fikrlarda erkin bozorning vujudga kelishi, ya'ni iqtisodiyotning erkinlashtirilishi muhim belgi sifatida qaralgan.

V.Kudryavtsev va E.Lukashevalar nazarida: Individualizm liberal jamiyatning asosiy shiori va mumtoz liberalizmning etakchi g'oyasiga aylandi... Insonni feodal davlatga batamom tobe qilgan, jamoa, tsex, korporatsiya va boshqalarga uni butunlay singdirib yuborgan holat o'miga paydo bo'lgan individualizm tamoyili ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy rivojlanishning qudratli omiliga aylandi.

Natijalar. Liberalizm uchun individ erkinligi va uning ijtimoiy mas'uliyati bir- biri bilan chambarchas bog'liq. Uning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy erkinligini xukukiy Davlatgina ta'minlashi mumkin. Shuningdek, liberalizmni "gumanizm" tushunchasidan ajratib bo'lmaydi. Chunki, insonning haq-huquq va erkinliklari ustuvorligi liberalizmning asosiy g'oyaviy manbaini tashkil etadi.

Liberalizmning yangi yo'nalishi - utilitar falsafani Bentam, J.S.Mill va boshqa faylasuflar rivojlantirgan. Agar mumtoz liberalizm davlatning iqtisodiyotga aralashishiga mutlaqo qarshi bo'lsa, utilitar falsafa ba'zan davlat iqtisodiyotga ta'sir etishi mumkinligini ko'rsatadi. Lekin davlat, iqtisodiy erkinlikni taqiq etmasdan, faqat yordamlashishi mumkin. Siyosiy liberalizm shaxslarning davlat hayotida ishtirok etish huquqini tan olib, saylovlarda qatnashishini shart deb hisoblaydi. Bundan tashqari, siyosiy liberalizm fuqarolarga vijdon erkinligi, so'z va matbuot erkinligini, yashash joyini tanlash huquqini kafolatlaydi.

Shu o'rinda kayd etish joizki, utilitarizm (lot. *utilitas*-foyda, naf) nazariyasi XIX asrda Angliyada paydo bo'lgan va liberal burjua qatlami manfaatini ifodalagan. Bentam asos solgan utilitarizmning asosiy tamoyili shaxsiy manfaatlarni qondirish vositasi bilan "eng ko'p sonli kishilarga eng ko'p baxt ta'minlab berishdan" iborat. Shu bilan birga, utilitarizmga ko'ra, xatti-harakatning axloqiyligi, uning natijasida hosil qilingan xuzur-halovat va azob-uqubatlarning o'zaro muvozanatini matematik tarzda hisoblab chiqish mumkin. Utilitarizm iborasi ilk bor ingliz faylasufi J.S.Mill tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Aynan J.S.Mill tufayli utilitarizm ta'limoti foydalilik tamoyiliga asoslangan axloqiy nazariyaning alohida yo'nalishi sifatida etika tarixiga kiritilgan. J.S.Mill utilitarizmga xuzur-halovatni sifat jihatidan baholash tamoyili, ruxiy lazzatlarni jismoniy lazzatlardan afzal ko'rish talabini kiritgan[3:33-b]. Utilitarizm ba'zi hollarda davlat va xukuk funktsiyalarini tushunishga ham asos qilib qo'yiladi.

Liberalizm hokimiyat demokratik tizimining barcha ilg'or ijtimoiy-falsafiy va siyosiy-xuquqiy kontsepsiyalarini o'zida mujassam etib, inson haq-huquq va erkinliklarini nazariy jihatdan asoslab, uning

ustidan oʻrnatilgan davlat va jamiyat hokimiyatining chegaralarini aniklab berdi. Liberalizmning davlat va jamiyat hayotini demokratlashtirishga yoʻnaltirilgan gʻoya va tamoyillari, xususan, mazkur taʼlimotning inson xukuk va erkinliklarining ustuvorligi, xususiy mulk va tadbirkorlikning daxlsizligi hamda uning faoliyatiga maʼmuriy tizim aralashuvining cheklanishi, soʻz va kabi matbuot erkinligining kafolatlanishi, fikrlar xilma-xilligi fundamental tamoyillari koʻplab rivojlangan davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilab bergani, huquqiy demokratik davlat hamda fuqarolik jamiyati barpo etishga intilayotgan qator rivojlanayotgan mamlakatlarning har jihatdan yuksalib borishiga xizmat qilayotgani shubhasiz. Shu maʼnoda, liberalizmi oliy umuminsoniy qadriyat, deya taʼriflash mumkin.

Muhokama. Maʼlumki, liberal-demokratik gʻoyalar neoliberalizm koʻrinishidagi yondashuvlarda yaqqol namoyon boʻladi. Neoliberalizmning klassifikatsiyasi asosida bir qator erkinliklarni davlat mexanizmlari vositasida cheklash imkoniyati mavjud boʻlib, bundan koʻzlangan maqsad ijtimoiy muammolarni adolat va birdamlik tamoyillariga mos holda echish edi. Ammo neoliberalizm klassifikatsiyasining siyosiy amaliyoti shunday murakkablikka duch keldiki, Ikkinchi jahon urushidan keyin bir qator liberal, sotsial-demokratik va konservativ partiyalarning oʻziga xos mafkuraviy integratsiyasi roʻy berdi. Hozirgi zamon liberalizmi rivojlanishining muhim xususiyati shundaki, liberal yoʻnalishdagi siyosiy partiyalarning hammasi ham liberal dunyokarash tamoyil va gʻoyalari bir xilda amal qilmayotirlar. Shu munosabat bilan K.S.Gadjiev liberalizm taqdiri toʻgʻrisida gapirganda, gʻoyaviy-siyosiy oqim sifatidagi liberalizm va liberal partiyalar oʻrtasidagi tafovutni farqlash lozim, deb koʻrsatadi[4:388-b].

Bugungi kunda liberal falsafaning u yoki bu jihatlariga bagʻishlangan adabiyotlar etarlicha mavjud. Adabiyotlarda jamiyat, davlat, siyosiy tuzum va alohida individ munosabatlari, kapitalizm va demokratiya, erkinlik va tenglik ijtimoiy tenglik va adolat kabi koʻplab boshqa mazmundagi masalalarga alohida etibor qaratilmoqda. Agarda klassik liberalizm mualliflariga muayyan ismlarni ajratish mumkin boʻlsa, bugungi kundagi har bir ism liberal falsafa, nazariya yoki amaliyotning alohida yoʻnalishini tashkil etadi. Bu hol, xususan, K.S.Gadjievga quyidagi xulosani chiqarish uchun asos boʻldi: “Liberalizmi qayta yaratish va yangilash, uning gʻoyalarini qayta koʻrib chikish va bugungi realliklarga moslashga oid urinishlar yangi modifikatsiya va variantlarning butun bir majmunni keltirib chiqardi-ki, uni aniq va batamom shakllangan ijtimoiy-siyosiy fikr turi va oqimi sifatida muvofiqlashtiruvchilarni kidirib topishda sezilarli darajada murakkabliklar tugʻdirdi”[5:7-9-b].

Neoliberal nazariy-metodologik ishlanmalarning har bir turida oʻziga xos siyosiy ustuvorliklar mavjud boʻlib, qoidaga binoan, ular muayyan mamlakatning muammolariga yoʻnaltirilgan boʻladi. Shuning uchun neoliberal tendentsiyalarni hech ikkilanmasdan mazkur siyosiy mafkuraning davrning muayyan holatida dolzarb hisoblangan va ijtimoiy taraqqiyotning oʻziga xos vazifalarini aks ettirgan milliy yoki mintaqaviy shakllari sifatida ifodalan mumkin. Bu tafovutni jahonning turli davlatlaridagi jamiyatlar liberal rivojlanishining dasturlarini taqqoslaganda osonlikcha ilgʻab olish mumkin. Masalan, AQSh yoki MDHning har qanday mamlakati misolida olsa boʻladi. Shunga muvofik bu sohalar ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy,

madaniy va boshqa shart-sharoitlar hamda rivojlanganlik darajalarining mos kelmasligi liberalizmning milliy yoki mintaqaviy amaliyotini umumiy nazariya bilan tenglashtirish keng qamrovli yondashuvni qo'llash imkoniyatini bermaydi.

Siyosiy amaliyotda qo'llaniladigan g'oya va tamoyillar to'plami bu o'rinda turlicha bo'ladi. Ularning birikuv muayyan milliy ijrodagi neoliberalizm mazmunini ifoda etadi. Demak, O'zbekiston milliy mafkurasining shakllanishi jarayonida liberalizm siyosiy g'oyalarining rivojlanishi muammosini ko'rib chiqish neoliberal yo'nalishlarni tahlil etish demakdir. Aniqlangan xususiyatlar bu erdagi liberalizm milliy variantning qoidasini tashkil etadi. Ehtimol, bu variant zamonaviy siyosatshunoslikda qabul qilingan liberalizm ikki guruhi ko'rinishlarining birontasiga ham mos kelmasligi mumkin, ya'ni birinchi gurux - klassik liberalizm, "neoliberalizm", AQShdagi Chikago maktabiga xos bo'lgan liberal kontseptsiyalar va boshqalarni o'z tarkibiga oladi; ikkinchi guruh - sotsial-demokratiya va konservatizm orasida o'rtacha holatni egallaydigan g'oyaviy-siyosiy konstruksiyalardan tashkil topib, uni umumlashgan xolda ko'pincha "ijtimoiy liberalizm" deb ham atashadi. Bu erda gap shundaki, noklassik liberalizm, na uning keyingi ko'rinishlari sobiq ittifoq tarkibiga kirgan davlatlar asosida va sharoitlarida rivojlana olmadi.

Xulosa. Neoliberalizmning jamoachilik vujudga kelishi va ijtimoiy munosabatlar tizimida davlatning rolga nisbatan vujudga kelgan munosabati - iqtisodiyotning, xukuqiy va siyosiy tizimning, ijtimoiy-madaniy soxalarning rivojlanishi singari ijtimoiy munosabatlar evolyutsiyasining qonuniy natijasidir. Agarda davlatning siyosiy negizlari va Konstitutsiyaga liberal tamoyillar asos qilib olingan bo'lsa, uning hukumati liberal qarashlarni qo'llab-quvvatlayotgan va qabul qilingan yo'nalishni izchillik bilan amalga oshirayotgan bo'lsa, nima uchun davlatni inkor etish kerak? Buning ustiga davlatning aralashuvsiz, uning mexanizmlarisiz, iqtisodiy, moddiy va resurs imkoniyatlarisiz liberalizmning maqsad va talablariga javob beradigan bir qator vazifalarni hal etish mumkin emas. Xususan, mulkdorlar sinfini kengaytirish masalalari va ularning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalga oshirish institutlari hamda kafolatlari tizimini karor toptirish, individual erkinlik tamoyillarini egalitar asoslar, tenglik, birdamlik va adolatilik tamoyillari bilan birlashtirish kabi masalalar shular jumlasidan.

Bu o'rinda liberalizm shunday dalilni anglashdan kelib chiqadiki, ya'ni ijtimoiy jihatdan himoya kilinmagan kishi erkin bo'lolmaydi. Erkin jamiyatni rivojlantirish uchun ushbu vazifaga mos keladigan asos, shart-sharoitlar zarur. Shu bilan birga, zamonaviy neoliberalizm davlat tuzilmalarining byurokratlashuvini chegaralashga, ularning fuqarolar shaxsiy hayotlariga aralashmasliklariga bozor munosabatlari ustuvorligini ta'minlash va demokratik tartiblar hamda hokimiyatning muayyan guruhlar qo'lida jamlanishiga to'sqinlik qiladigan asosiy siyosiy xukuk va erkinliklarga rioya etishga oid etarlicha qat'iy talablar mavjud. Shuningdek, siyosiy va iktisodiy jarayonlar ishtirokchilariga ma'naviy talablarni ham kuchaytirmoqda.

Xullas, neoliberalizm uning siyosiy-falsafiy asoslarining faqatgina moslashuvchanlik xususiyati namoyon bo'ldi. Liberalizm o'z mavjudligining butun tarixi davomida maqsadlari va asosiy tamoyillarining

birortasidan voz kechmadi. Ko‘proq uning mafkuraviy va partiyaviy taktikasi, milliy funktsiyalari va muayyan vazifalari, g‘oyalari va tamoyillarining tarkibigina o‘zgardi, xolos.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алексеев С.С. Философия права. Москва: Норма, 1997.
2. Калной И.И. Лопушанский И.Н. Гражданское общество. СПб, 2002.
3. Джон Стюарт Милл. Утилитаризм.- Ростов-на Дону, Донской издательский дом . 2013.
4. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. -Москва: Логос, 1997.
5. Гаджиев К.С. Кризис или закат либерализма // Власть, 2017, № 3.